

УДК 35.930.1

А. В. МЕЛЯКОВ, О. В. ПОСТУПНА

ПОЛІТИКА ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: ПРИКЛАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ

Зроблено аналіз науково-довідкових видань біографічного характеру як джерела формування історичної пам'яті на місцевому рівні та виділено особливості дослідницької роботи на Харківщині. Означено основні напрями і можливості використання таких видань у науково-просвітницькій та управлінській діяльності.

Ключові слова: історична пам'ять; політика пам'яті; органи місцевого самоврядування; дослідження; біографія.

The analysis of editions of biographic character as sources of forming of historical memory is done at local level and the features of research work are distinguished on Kharkiv Region. Basic directions and possibilities of the use of such editions are marked in scientifically-elucidative and administrative activity.

Key words: historical memory; politics of memory; organs of local self-government; research; biography.

Практика формування, збереження і примноження історичної пам'яті нерозривно пов'язана із збором біографічних відомостей, адже історія – це, насамперед, люди, їхні долі та вплив на інших людей, на перебіг історичних процесів. Збір і публікація інформації про цих людей, їх життя та внесок у розвиток конкретної місцевості, регіону є неодмінною складовою діяльності фахівців-істориків і краєзнавців. Вироблений ними інтелектуальний продукт, у свою чергу, має бути затребуваним органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування під час реалізації державної гуманітарної політики та її складової – політики формування історичної пам'яті. Досвід показує, що виконавча влада та ОМС можуть відіграти вагомий роль не тільки у споживанні, але й виробленні такої науково-популярної продукції, зокрема, створюючи для її виробників належні організаційні умови, постачаючи матеріальні та інформаційні ресурси.

У кожному регіоні нашої держави важливе значення приділяється відзначенню непересічних особистостей. Існують звання “почесний громадянин міста” та “почесний громадянин області”, утворюються спілки Героїв України тієї чи іншої області. Для отримання біографічної інформації ведеться пошукова, науково-дослідна робота, результати якої можуть акумулюватися та розповсюджуватися у вигляді енциклопедій і біографічних словників, що присвячені відомим постатям рідного краю.

Слід зазначити, що енциклопедія – надто специфічний вид довідкової літератури із відповідним стилем викладання матеріалу. У широкому розумінні – це збірка наукових відомостей і довідок на різні теми, призначена для широкого кола читачів. Від інших видів наукових видань енциклопедія відрізняється, перш за все, тим, що мова подачі матеріалу є чіткою, стислою, лаконічно сформульованою. Крім того, в енциклопедії відсутні емоційно забарвлені оцінки, що дає можливість об’єктивного сприйняття інформації. Тут варто погодитись з думкою фахівців НАН України з приводу того, що до всіх без винятку осіб, подій, явищ минулого варто застосовувати об’єктивний, зважений критично-аналітичний підхід не стільки для похвали та осуду, скільки для виведення повчальних уроків, приклад урахування яких повинні показати, насамперед, державна влада та еліта [6, с. 62].

Протягом років незалежності в Україні проводиться активна діяльність з підготовки та видання низки енциклопедій, різних за своїм проблемним спрямуванням, масштабами охоплення теми, накладом тощо. Одним з найбільш значимих проєктів є Енциклопедія сучасної України (ЕСУ) – багатотомне енциклопедичне видання про Україну в усіх вимірах від початку ХХ ст. до сьогодення. Енциклопедія подає цілісний образ новітньої України в подіях, інституціях, установах, родах діяльності, поняттях, персоналіях [3]. Велику і тривалу роботу проводять фахівці Інституту історії України НАН України, які протягом 2003 – 2012 рр. видали дев’ять томів Енциклопедії історії України (від літери “А” до літери “С” включно). На сьогодні це видання є найбільшим за обсягом і найякіснішим за змістом довідником з історії нашої держави.

Іншим паперовим виданням має стати, відповідно до Указу Президента України, багатотомне енциклопедичне видання універсального характеру – Велика українська енциклопедія, публікація якої запланована на 2013 – 2020 рр. Задекларована мета цього проєкту – систематизувати і сприяти поширенню наукових знань про розвиток людської цивілізації та внесок України у світову історію і культуру [4]. Також за роки незалежності України видано енциклопедичні видання в галузі економіки, мовознавства, літературознавства, філософії і політології, юриспруденції, багатьох технічних галузях. Успіхи українських авторів в енциклопедичному процесі були відзначені на Всеукраїнській конференції “СловоСвіт”, на якій було наголошено, що активність творення словників та енциклопедичних видань, у тому числі он-лайнних видань, в Україні збільшився порівняно з радянським часом у 8 – 10 разів.

Метою статті є аналіз науково-довідкових видань біографічного характеру як джерела формування історичної пам’яті на місцевому рівні.

Протягом 2012 – 2013 рр. на Харківщині тривала робота з підготовки чергового випуску Харківського біографічного словника. Цей словник став черговим у серії видань, що вийшли друком у другій половині 1990-х рр. і були присвячені козацькій старшині Слобідської України, харківським губернаторам і генерал-губернаторам, міським головам тощо. Новостворене видання отримало

назву “Генерали” і присвячене життю й діяльності 438 осіб, яким за виконання свого професійного обов’язку присвоєно генеральське звання.

Метою такого видання є збереження, систематизація та поширення наукових знань про життя й діяльність представників військової та правоохоронної еліти та її внесок в історію м. Харкова і всієї України. Відмінністю цього видання є те, що вперше в державі, на сторінках однієї книги зібрані біографії представників збройних Сил України і системи Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України і Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної прикордонної служби і Державної пенітенціарної служби України. Відомчий розподіл у даному випадку є непотрібним і не завжди можливим. Зокрема і через те, що в сучасній Україні триває пошук оптимальної моделі функціонування військової організації і спеціальних служб, що на практиці зумовлює їх перманентне реформування, перейменуванні, перепідпорядкуванні.

Погодимось із тими фахівцями, які можуть наголосити на очевидно формалізованому критерії відбору предмету дослідження – осіб, які мають генеральське звання. Проте, на наше переконання, саме ця формальна умова дає змогу запобігти розподілу генералів на “своїх” та “чужих”, “достойних” та “негідних”. Генеральське звання – це умовна стартова межа. Одні особи отримували його як визнання фронтових звитяг, інші – за багаторічну сумлінну працю. Одні з героїв енциклопедичних статей керували дивізіями і корпусами, інші очолювали спеціальні воєнізовані ВНЗ вже у наш – мирний час. Недарма навіть такі нагороди часів СРСР, як ордени Червоного Прапора та Червоної Зірки вручалися як за бойові заслуги, так і за вислугу років.

Генерали-сучасники незалежності заслуговують на окрему увагу, адже Україна невоююча держава, армія та воєнізовані відомства якої не ведуть бойових дій, за виключенням участі окремих підрозділів у миротворчих операціях під егідою ООН. Тож, аналізуючи кар’єру таких особистостей, можна робити висновок і про особливості функціонування системи державного управління, практики здійснення державної кадрової політики в сучасній Україні.

Під час підготовки даного біографічного словника були визначені кілька чинників, що безпосередньо вплинули на його змістовне наповнення, зокрема:

– значний обсяг відомостей про представників військової еліти зберігається в архівосховищах інших держав, що потребує додаткових ресурсних витрат для його опрацювання;

– тривалий період реформування вищих військових навчальних закладів кардинально вплинув на ступінь збереженості інформації щодо їх колишніх керівників, негативно позначився на збереженості особових справ, послужних списків генералів;

– процеси демократизації позитивно вплинули на доступність інформації щодо службової діяльності тієї частини генеральського корпусу яка відноситься до органів державної безпеки;

– переважна більшість воєнізованих ВНЗ регіону намагається зберігати в належному стані відомості щодо власних успішних випускників. Наприклад, персональний облік випускників-генералів ведеться в Академії внутрішніх військ МВС України, Університеті цивільного захисту України та ін.

Завдання подібних енциклопедій – надати максимально точну й перевірену інформацію, створити якісне довідкове видання, що буде корисним школяру і студенту, державному службовцю і фахівцю-історик. Кожен з них на основі отриманих даних зможе зробити свою оцінку тих процесів, часткою яких стали герої енциклопедичних довідок.

Одним з таких уроків, на нашу думку, має стати практика висвітлення персональних даних видатних осіб сучасної України. Тут варто наголосити на вкрай незадовільному відображенні діяльності сучасників-генералів навіть на інтернет-сайтах тих відомств, служб в яких вони віддали десятки років. Так, практично відсутня інформація про вищій командний склад Української армії на сайті Міністерства оборони. Більше того, в рубриці “Історія” побіжно згадується лише один – перший Міністр оборони незалежної України Костянтин Морозов. Жодних відомостей про інших представників керівництва МО України за його понад двадцятирічну історію на сайті немає. Щоправда, брак такої інформації може бути компенсованим за допомогою новоствореного Військово-історичного журналу, що з 2011 р. виходить під егідою Міноборони і розміщується в повнотекстовому форматі на його сайті.

Не відрізняється якістю подання персональних даних і офіційний інтернет-сайт Державної прикордонної служби України. За виключенням біографічних довідок двох найвищих посадових осіб Служби, інших біографічних даних він не містить. Поза увагою укладачів рубрики “Історія” залишилися не тільки попередні перші особи Служби, але й керівники штабів, регіональних управлінь тощо.

Подібним до вищенаведеного є становище із біографічною інформацією керівників Міністерства внутрішніх справ України. Поряд із офіційними біографіями чинного керівництва Міністерства на сайті існує рубрика “Про МВС”. Проте, вона є малоінформативною і, фактично, беззмістовною. Жодної інформації про попередніх керівників МВС на сайті не існує. Вірогідно, змінити ситуацію на краще можна за допомогою втілення в життя Комплексного плану заходів з формування позитивного іміджу органів внутрішніх справ України на 2013 – 2014 рр., який відкритий для ознайомлення та обговорення на сайті відомства.

Помітно більше інформації щодо персоналій розміщено на офіційному сайті Служби безпеки України. Зацікавлена особа має можливість ознайомитися з біографіями не тільки чинного керівництва, але й переліком попередніх одинадцяти очільників відомства, щоправда, без деталізації їх персональних даних.

Незважаючи на наявність двох у цілому інформативних рубрик “Історія” та “Музей”, найбільш закритим щодо персональних даних керівників є інтернет-

сайт Державної пенітенціарної служби України. Навіть ретельне вивчення змісту даного інтернет-ресурсу не дає змоги зацікавленій особі ознайомитися не тільки з біографіями попередніх, але й з офіційними даними щодо професійного зростання чинних керівників Служби. Разом з тим не можна не відзначити якісно виконані сторінки регіональних представництв відомства.

Принципово інший підхід застосовано укладачами офіційного інтернет-ресурсу Державної служби України з надзвичайних ситуацій. У межах рубрики “Історія становлення” викладено розгорнуті біографічні довідки про всіх дванадцятьох керівників даного відомства, починаючи з 1991 р., незалежно від тривалості їх перебування на посаді, звання, політичної приналежності. З урахуванням цього, а також враховуючи якість та логіку розміщення матеріалів рубрики, можемо стверджувати, що саме Державна служба України з надзвичайних ситуацій відповідальніше за інші спеціальні відомства держави підійшла до відображення своєї історії в інтернет-просторі.

Безумовно, наповнення офіційних інтернет-ресурсів відомств змістовною інформацією про їх діючих і попередніх співробітників-генералів не є головною функцією відповідальних осіб. Проте деперсоніфікованість інформації, відсутність даних щодо найкращих, найдосвідченіших співробітників не сприяє покращанню іміджу цих відомств в очах громадськості. Натомість, збереження такої інформації створило б належне фактологічне підґрунтя для підготовки та видання науково-довідкових видань, на практиці показало би неперервність державотворчого поступу нашої держави.

Так, усі з вищенаведених відомств ведуть публікаторську діяльність, результатом якої є відомчі довідкові та презентаційні видання [2]. Не заперечуючи цінність таких друкованих творів, наголосимо на невеликих накладках та значній вартості, що робить їх важкодоступними для широкого загалу. До того ж саме всесвітня мережа Інтернет стає головним джерелом інформації для все більшої кількості наших громадян і, насамперед, молодого покоління. Важливо, щоб під час виконання творчих завдань з гуманітарних дисциплін учні та студенти могли ознайомитися саме з офіційними біографіями знакових персон сучасної вітчизняної історії, а не запозичувати дані із сумнівних джерел, якими рясніє Всесвітня електронна мережа.

Не можна недооцінювати роль таких видань і у формуванні загальнонаціонального, і регіонального патріотизму. На Харківщині, в Чугуївському військовому училищі льотчиків, навчався і працював єдиний уродженець України Тричі Герой Радянського Союзу І. М. Кожедуб. Там само став військовим пілотом О. А. Леонов – людина, яка вперше у світі здійснила вихід у відкритий космос. Цим же навчальним закладом у 1964 – 1968 рр. керував і до сьогодні найрезультативніший ас світової реактивної авіації М. В. Сутягін. Таким чином, матеріали словника допоможуть скорегувати уявлення про “радянські” часи. Як слушно зауважують відомі харківські історики, формування

однобічного, негативного ставлення до зазначеного періоду, є однією з тривожних і недалекоглядних тенденцій в сучасному викладанні історії [1].

У харківських військових ВНЗ навчалися і майбутні міністри оборони незалежної України К. Морозов та О. Кузьмук, отримували освіту керівники Генерального штабу Збройних сил України – С. Кириченко, В. Замана. На харківських промислових підприємствах працювали видатні конструктори військової техніки, внесок яких у зміцнення обороноздатності сучасної України не можна недооцінювати.

Варто відзначити, що в Україні ще не видавалися енциклопедії, присвячені українським генералам. Гідним прикладом у цьому напрямку мають стати російські видання енциклопедичного характеру, присвячені генералам Росії: “Генерали Російської імперії”, “Генерали громадянської війни”, “Генерали армії 1940-1945 рр.”, “Генерали Росії”, “Жінки-генерали в Росії”, “Генерали Російської Федерації”, “Генерали МВС Росії” та ін.

Подібні видання можуть бути використані і з методичною метою під час опанування шкільної програми. На сьогодні в загальноосвітніх школах України викладається краєзнавчий за змістом курс, назва якого походить від найменування відповідної області, зокрема в нашому регіоні це – “Харківщинознавство”. Основною метою цього курсу є поглиблення пізнавального інтересу учнів до Української держави, рідного краю, розвиток краєзнавчого руху на Харківщині, виховання в учнівської молоді поваги і шанобливого ставлення до історико-культурної спадщини рідного краю тощо. Принагідно відзначимо, що серія Харківського біографічного словника “Генерали” може бути корисною не тільки учням харківських шкіл, адже герої словника зростали, навчалися, працювали не лише в межах нашої області. Своєю працею і вчинками багато з них уславили інші регіони нашої держави та країн близького зарубіжжя, зокрема: Російської Федерації, Молдови, Білорусі, Казахстану, Азербайджану тощо.

Даний випуск Харківського біографічного словника стане в нагоді і під час генеалогічних досліджень, що стають дедалі розповсюдженими. При цьому популярності вони набувають не тільки у фаховому середовищі, але й серед пересічних громадян. Ще 15 років тому академік П. Тронько наголошував на тому, що питання розвитку генеалогії є надзвичайно важливими для привертання уваги молоді до власної історії та культури. Погодимося з визначним українським ученим і в тому, що безперспективно виховувати повагу до загальної історичної минувшини серед співгромадян, більшість з яких не знає навіть власних пращурів далі третього, в кращому випадку – четвертого коліна [7, с. 75]. Також інформація вміщена в словнику може використовуватися працівниками органів місцевого самоврядування під час підготовки рішень щодо доповнень/змін місцевого топонімікону – назв об’єктів міського середовища (вулиць, площ, провулків тощо).

Важливе значення має доступність цих друкованих праць. Підготовка науково-довідкових видань триває не один рік і потребує значних матеріальних витрат,

пов'язаних із дослідницькою роботою в бібліотеках та архівосховищах, пошуком та придбанням ілюстративного матеріалу, а прагнення зробити видання презентабельним та яскравим зумовлює високу вартість поліграфічних послуг. Як наслідок, енциклопедії та біографічні словники у вільному продажі коштують чималих грошей і є економічно недоступними для пересічного школяра та студента.

Проте принципово важливою є доступність не стільки економічна, скільки фізична, що передбачає наявність видання в шкільній та університетській бібліотеці, в мережі Інтернет тощо. Тут важливе значення має позиція ОМС. Як показує досвід, нерідкими є приклади викупу частини тиражу із подальшим обов'язковим та адресним розміщенням примірників у шкільних бібліотеках міста. Кошти на такий захід можуть бути надані рішенням сесії міської ради, або залучені за допомогою спонсорів, у ролі яких виступають не тільки окремі особи, але й громадські організації. Так, наприклад, випуск Харківського біографічного словника "Генерали" не зміг би побачити світ без всебічної підтримки ГО "Харківський клуб генералів".

Саме НДО за останні три роки отримали кілька потенційно ефективних механізмів лобіювання своїх інтересів, зокрема, на новому етапі функціонування знаходяться громадські ради при облдержадміністраціях, а в 2010 р. у всіх регіонах України створено громадські гуманітарні ради при головах ОДА. Таким чином, представники НДО освітянського, краєзнавчого, національно-патріотичного рухів мають можливість просувати свої ініціативи, частина з яких передбачає і публікаторську роботу. Об'єднання зусиль науковців, громадських організацій і органів влади може сприяти практичному втіленню механізмів державно-приватного партнерства в гуманітарній сфері, на важливості яких наголошується на найвищому державному рівні [5, с. 157].

Підготовка та публікація науково-довідкових видань з історії окремих регіонів нашої держави має бути не тільки об'єктом наукового інтересу з боку фахівців істориків та краєзнавців. У результаті багаторічної кропіткої праці харківських науковців побачили світ численні роботи науково-довідкового характеру, що присвячені міським головам і генералам і генерал-губернаторам, видатним педагогам тощо.

Серія Харківського біографічного словника "Генерали", що виходить друком у 2013 р., покликана надати читачеві повну, достовірну і сучасну інформацію у систематизованій формі та у доступному для розуміння викладі про представників військової еліти, які зробили свій внесок в історію м. Харкова протягом останніх семидесяти років. Це видання, разом з іншими подібними має стати гідним підґрунтям для популяризації історії Харківщини, зміцнення авторитету нашого регіону на загальнодержавному та європейському рівні. Публікація аналогічних видань в інших регіонах України дасть можливість створити цілісну та яскраву за формою, об'єктивну та якісну за змістом картину вітчизняної минушини, допоможе більш зважено сприйняти сьогодення, полегшить його наукове вивчення у майбутньому.

Література:

1. Астахова Е. Еще раз об ответственности историка / Е. Астахова, С. Куделко // Харківський історіографічний збірник. – Х. : Вид-во НУА, 2006. – Вип. 8. – С. 174–178.
2. Біла книга 2007. Служба безпеки та розвідувальні органи України. – К., 2007. – 85 с. ; Міліція України: історичний нарис, портрети, події : науково-попул. видання / за заг. ред. Ю. О. Смирнова ; [кол. авт. : Ю. О. Смирнов, П. П. Михайленко, О. Д. Святоцький, М. І. Ануфрієв]. – К. : ВД “Ін Юре”, 2002. – 888 с. ; Служба безпеки України : історія та сучасність. До 20-ї річниці створення / авт. кол. : В. Г. Рокитський, О. Ф. Белов, В. П. Варганов та ін. – К. : Видавець Корбуш, 2012. – 384 с.
3. Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Ін-ту енциклопед. дослідж. – Режим доступу : <http://encyclopedia.kiev.ua/index.php>.
4. Про Велику українську енциклопедію : Указ Президента України від 02.01.2013 р. № 1/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/15296.html>.
5. Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2012 році : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД, 2012. – 256 с.
6. Новий курс: реформи в Україні. 2010 – 2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
7. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні багатоміжових культурних традицій українського народу / П. Т. Тронько // Проблеми історії та методології історичної науки : Харківський історіографічний збірник. – Х. : Бізнес Інформ, 1998. – Вип. 3. – С. 66–76.

Надійшла до редколегії 02.09.2013 р.